

O‘ZBEK VA RUS TILLARIDA EVFEMIZMLARNING QIYOSIY TADQIQI

Makhmudova Surayyo Xamitovna

Turon Universiteti 2-kurs magistranti

surayyomaxmudova0164@gmail.com

+998 97 673 47 27

ANNOTATSIYA: Bugungi zamonaviy dunyoda nozik va ijtimoiy jihatdan sezgir mavzularda noo‘rin yoki qo‘pol so‘zlarni muloyimroq ifodalar, ya‘ni evfemizmlar bilan almashtirishga bo‘lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Nutq jarayonida keskinlik va haqoratli ohangdan qochish maqsadida yumshoq va bilvosita ifodalardan foydalanish hozirgi kunda zaruratga aylangan. Ushbu maqolada evfemizmlarni o‘rgani sh tarixiga nazar tashlanadi hamda turli olimlarning evfemizmlarga bo‘lgan ilmiy yondashuvlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: evfemizm, til va jamiyat, qiyosiy tadqiqot, tilshunoslik, mentalitet, leksik birliklar, okkazional evfemizm.

АННОТАЦИЯ: В условиях современной глобализации возрастает необходимость замены неуместных или социально чувствительных слов более вежливыми и смягчёнными выражениями, то есть эвфемизмами. Использование мягких и косвенных языковых средств в процессе коммуникации становится важным условием предотвращения резкости и оскорбительности речи. В данной статье рассматривается история изучения эвфемизмов, а также анализируются основные научные подходы исследователей к данному языковому явлению.

Ключевые слова: эвфемизм, язык и общество, сравнительное исследование, лингвистика, менталитет, лексические единицы, окказиональный эвфемизм.

ABSTRACT: In the modern globalized world, the use of polite and indirect expressions, known as euphemisms, has become increasingly important when discussing sensitive or delicate topics. People now tend to choose softer linguistic alternatives to avoid sounding rude, harsh, or offensive in communication. This article explores the historical development of euphemism studies and examines various scholarly approaches to the analysis of euphemisms.

Keywords: euphemism, language and society, comparative study, linguistics, mentality, lexical units, occasional euphemism.

Kirish qismi: Zamonaviy tilshunoslikda evfemizmlar muammosi til va jamiyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni yoritib beruvchi muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri

hisoblanadi. Til ijtimoiy hodisa sifatida jamiyatda sodir bo'layotgan siyosiy, madaniy va ijtimoiy o'zgarishlarga bevosita munosabat bildiradi. Shu bois, muayyan ijtimoiy me'yorlar, axloqiy qarashlar va kommunikativ ehtiyojlar ta'sirida shakllangan evfemizmlar til tizimida alohida o'rin egallaydi. Ular orqali nutqda noqulay, yoqimsiz yoki taqiqlangan tushunchalar yumshoqroq, ijtimoiy jihatdan maqbul shaklda ifodalanadi.

O'zbek va rus tillari turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, har ikkala tilda ham evfemizmlarning faol qo'llanilishi umumiy kommunikativ ehtiyojlar bilan izohlanadi. Ayniqsa, ijtimoiy hayot, siyosat, tibbiyot, o'lim, kasallik, iqtisodiy inqiroz va ijtimoiy tengsizlik kabi sezgir sohalarda evfemistik birliklar keng qo'llanadi. Biroq bu birliklarning shakllanish usullari, semantik xususiyatlari va pragmatik vazifalari har bir tilning milliy-madaniy xususiyatlariga bog'liq holda farqlanadi.

Evfemizm – bu nutqda qo'pol, noxush, salbiy yoki taqiqlangan hodisalarni yumshoqroq, ijobiyroq bo'lgan qo'llanmalar bilan almashtirish hodisasidir. Ular tildagi muomala madaniyati, odobiy va axloqiy qadriyatlar hamda jamiyatimiz tafakkurining muhim ko'zgusi hisoblanadi. Turli xil madaniyat va millatlarda evfemizmlarning shakllanishi, qo'llanishining bir qator sabablari hamda semantic xususiyatlari turlicha bo'lganligi sababli ularni qiyosiy o'rganish muhim ilmiy ahamiyatga egadir.

Evfemizmlarning asosiy maqsadi - hodisani kengroq yoritish uchun ushbu

bo'lgan voqeaning mohiyatini hayotdan olishdir. Evfemizm ma'lum bir o'ziga xos xususiyatga vositalarning turlari bo'yicha namoyon bo'ladi.

Evfemizmning mohiyatini uchta mezondan oshkor qilish mumkin:

1. Belgilangan so'zni baholash va uning maqsadi o'tkir, axloqsizlik deb tan olinishi mumkin.

2. Berilgan barcha iborani tushirib goldirib, yumshoq va xushmuomalalik bilan gapirishni tanlash.

3. Evfemizmdan foydalanishning kontekstidan va nutq sharoitida foydalanishning

qaramligi: nutqning ahvoli va o'z nutqini o'zidan tutib, o' zini tuta bilish, evfemizmlar paydo bo'lishi ehtimoli ko'proq va aksincha, zaif boshqariladigan nutq sharoitida va yuqori nutqni atomatlashtirish bilan (oilaviy aloqa, do'stlar bilan va boshqalar), evfemizmentlar "to'g'ridan-to'g'ri", Neevfeistik vositalardan afzal bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, nutqni evaziga asosiy maqsad kommunikativ nizolardan qochish va tinglovchilarda kommunikativ noqulaylik hissini yaratmaslik kerak.

Aytib o'tish kerakki, evfemizm xususida tilshunos olimlar tomonidan yo'l-yo'lakay ham fikrlar bildirilib, unga turli tomondan yondashilgan. Masalan, H. Shamsiddinov so'zlarning evfemik funksional-semantik sinonimlari haqida fikr-mulohazalarni bildirsa, A. E. Mamatov doktorlik ishida frazeologizmlarning evfemik va disfemik shakllanishiga alohida to'xtaladi.

Ma'lum bo'ladiki, evfemizm o'zbek tilshunosligida disfemizmga nisbatan kengroq o'rganilgan bo'lib, bugungi kunga qadar bir qancha olimlar tomonidan uning asosiy nutqiy xususiyatlari tadqiq etilgan.

Asosiy qism: Evfemizm atamasi yunoncha eu — “yaxshi” va phemi — “gapiraman” so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, noqulay, qo'pol yoki ijtimoiy jihatdan nomaqbul bo'lgan tushunchalarni yumshoq, bilvosita va madaniy jihatdan maqbul shaklda ifodalashni anglatadi. Zamonaviy tilshunoslikda evfemizmlar pragmatik va sotsiolingvistik hodisa sifatida talqin qilinadi. Ular nutq jarayonida muayyan kommunikativ vazifani bajarib, so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni muvozanatlashga xizmat qiladi.

Evfemizmlar tilning leksik qatlamida doimiy ravishda yangilanib boradi. Jamiyatda yuz berayotgan siyosiy, madaniy va axloqiy o'zgarishlar evfemistik birliklarning paydo bo'lishi yoki eskirishi bilan bevosita bog'liqdir. Shu sababli evfemizmlarni o'rganish til va jamiyat o'rtasidagi uzviy aloqani ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbek tilida evfemizmlar asosan milliy mentalitet, diniy qarashlar va axloqiy me'yorlar asosida shakllangan. Xususan, o'lim, kasallik, nogironlik, kambag'allik, yoshi katta insonlar bilan bog'liq tushunchalarni ifodalashda evfemistik birliklardan keng foydalaniladi. Masalan, vafot etdi, olamdan o'tdi kabi birliklar o'ldi so'zining evfemistik shakllari hisoblanadi. Shuningdek, keksayib qolgan birikmasi qarib qolgan ifodasining yumshatilgan variantidir.

O'zbek tilidagi evfemizmlar ko'pincha hurmat va odob me'yorlarini saqlashga qaratilgan bo'lib, nutqning madaniyligini ta'minlash vazifasini bajaradi. Ayniqsa, og'zaki nutqda va rasmiy muloqotda evfemizmlardan foydalanish so'zlovchining ijtimoiy madaniy darajasini namoyon etadi. Bundan tashqari, zamonaviy o'zbek ommaviy axborot vositalarida iqtisodiy va siyosiy hodisalarni yumshatib ifodalash maqsadida evfemizmlarning faol qo'llanilayotganini kuzatish mumkin.

Rus tilida evfemizmlar tilning tarixiy rivoji va ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan. Ayniqsa, sovet davrida siyosiy nutqda evfemistik birliklar keng qo'llanilib, real voqelikni yashirish yoki yumshatib ko'rsatish vositasi sifatida xizmat qilgan. Masalan, ликвидация, спецоперация, оптимизация kabi so'zlar salbiy ma'noli jarayonlarni nisbatan neytral shaklda ifodalash uchun ishlatilgan.

Zamonaviy rus tilida ham evfemizmlar ijtimoiy sezgir sohalarda faol qo'llanadi. O'lim bilan bog'liq holatlarda скончался, ушёл из жизни kabi birliklar, nogironlikni ifodalashda esa “человек с ограниченными возможностями” birikmasi qo'llaniladi. Rus tilidagi evfemizmlar ko'pincha rasmiy-idoraviy uslubga xos bo'lib, nutqqa obyektivlik va rasmiylik ohangini beradi.

O‘zbek tilida evfemizmlar ko‘proq milliy an‘ana, hurmat va axloqiy qadriyatlar bilan bog‘liq bo‘lsa, rus tilida ular siyosiy va rasmiy nutq bilan chambarchas aloqador holda rivojlangan. Shuningdek, o‘zbek tilida evfemizmlar ko‘proq obrazli va metaforik xarakterga ega bo‘lsa, rus tilida ular abstrakt va terminologik xususiyatga ega bo‘lishi bilan ajralib turadi.

Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, evfemizmlar har ikki tilda ham tilning dinamik tizimiga mansub bo‘lib, jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda doimiy ravishda yangilanib boradi. Bu esa evfemizmlarni o‘rganishni nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb masalaga aylantiradi.

Rus tilshunosi R.A.Budagov evfemizmlarni ikki yirik turga bo‘lishni taklif etadi:

- a) badiiy til evfemizmlari;
- b) turli jargon evfemizmlari.

Birinchi turga qo‘pol sozni ifodalamaslikka intilish asosida yuzaga kelgan evfemizmlar kiritilgan (masalan, старость so‘zi o‘rnida qo‘llangan почетный возраст evfemizmi).

R.A. Budagov kontekstual evfemizmlarni alohida guruhlaydi. Ular nisbatan mukammalroq va fikrni ifoda etayotgan shaxsning fe‘l-atvori hamda matn shartiga asoslanadi.

Kontekstual evfemizmlarni E.P.Senichkina okkazional evfemizm deb nomlaydi. Ular doimo nutqda yuz beradi va evfemiya hodisasining barcha talablariga javob beradi, ammo tayyor qolipga ega bo‘lmaydi. Odatda, bunday evfemizmlar obrazli va metaforik tabiatli bo‘ladi.

Bu xildagi evfemizmlar A.M. Katsevning ham e‘tiboridan chetda qolmagan. Uning fikricha, okkazional evfemizmlar kuchli evfemik ta‘sir (bo‘yoq)ga ega. Ular yangi - shaklga kiritilmagan.

Xulosa. Mazkur maqolada o‘zbek va rus tillarida evfemizmlarning qo‘llanish xususiyatlari qiyosiy jihatdan yoritildi. Evfemizmlar har ikkala tilda ham nutqning madaniyligini ta‘minlovchi muhim leksik vosita bo‘lib, ijtimoiy jihatdan noqulay yoki salbiy mazmunga ega bo‘lgan tushunchalarni yumshoq va maqbul shaklda ifodalashga xizmat qiladi. Ularning qo‘llanishi tilning jamiyat bilan uzviy bog‘liqligini yaqqol namoyon etadi.

Maqolada olib borilgan qiyosiy tahlil natijasida o‘zbek va rus tillaridagi evfemizmlarning umumiy hamda farqli jihatlari aniqlandi. Har ikkala tilda evfemizmlar kommunikativ muvozanatni saqlash, tinglovchi yoki o‘quvchiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan ma‘lumotlarni yumshatish vazifasini bajaradi. Biroq ularning shakllanishi va qo‘llanish doirasi har bir tilning milliy-madaniy hamda ijtimoiy xususiyatlari bilan belgilanadi.

O‘zbek tilida evfemizmlar ko‘proq axloqiy me‘yorlar, hurmat va odob tamoyillari bilan bog‘liq bo‘lsa, rus tilida ular asosan rasmiy-idoraviy va siyosiy nutqda keng qo‘llanilishi bilan ajralib turadi. Ushbu farqlar har ikki tilning tarixiy rivoji va kommunikativ ehtiyojlari bilan izohlanadi.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek va rus tillarida evfemizmlarning qiyosiy tahlili tilshunoslikda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bunday izlanishlar madaniyatlararo muloqot, tarjima jarayoni hamda ilmiy-uslubiy tadqiqotlar uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Tursinova Z.Sh. “O‘zbek va rus tillarida siyosiy evfemizmlarning qiyosiy tahlili”. Scientific progress. 2022.-1-2.
- 2.Begmatova D. ”O‘zbek va rus tilshunosligida evfemizmlarning o‘rganilishi”. Modern science and research.2025.3-4
- 3.Kadirova X.B. “O‘zbek va rus tillaridagi evfemizmlar/ disfemizmlar o‘zaro tarjimasining funksional-pragmatik modeli”.Global lingvistika: Yangi yondashuvlar va tadqiqotlar. Xalqaro ilmiy anjuman Toshkent 2025-yil 29-aprel,-686.
- 4.<https://www.researchgate.net>
- 5.<https://cyberleninka.ru>